

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАРОДУ

В. В. Кирилюк, К. І. Мелєксєєв

Анотація. У роботі розглядаються роль і значення культурної спадщини у формуванні історичної пам'яті, проаналізовано деякі історичні та культурні об'єкти, присвячені суперечливим постатям української історії. Стаття містить огляд символічного простору України, розмаїття ідеологій та різних підходів до конструювання минулого. Історико-культурна спадщина відіграє важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті та національної свідомості людей. Об'єкти культурної спадщини відіграють важливу роль у збереженні минулого, формуванні історичної пам'яті та національної свідомості. Пам'ятники створюють важливий елемент культурного та ідеологічного середовища.

Ключові слова: історична пам'ять, простір пам'яті, культурна спадщина.

Вступ. Дослідження історичної та культурної спадщини являє собою розширення сфери наукових досліджень, її органічний розвиток щодо інтеграції гуманітарних досліджень до сучасної картини буття сучасної людини. Частково історія належить людям, а частково це саме «людина належить історії» через пам'ятки та місця пам'яті ще з часів виборювання незалежності України. Усвідомлення тривалості, безперервності «свого» історичного процесу стає все важливішим для сучасної людини.

Зі здобуттям незалежності України національна історіографія повернулася до відродження власної історії, до національної пам'яті та героїв. До незалежності України дослідження історичних подій та особистостей, пам'яток і місць загальноукраїнського значення, орієнтовались на цивілізаційний підхід, без ідеологічних штампів більшовизму, було майже неможливим в Україні.

Проблеми історичної пам'яті в гуманітарних науках присвячені сучасні вітчизняні та зарубіжні праці. Особливості та характерні риси формування, сутності та репрезентації цього феномену розробляються в новітніх наукових працях. У межах міжнародної конференції «Трансформації історичної пам'яті», який організовує факультет історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса та Український інститут національної пам'яті, розкривається націєтворчий потенціал історичної пам'яті, історична політика як чинник міжнародних відносин, політика пам'яті як інструмент опору агресії Москви, збереження та переосмислення культурної спадщини українських міст в умовах війни Москви проти України. У конференції задіяні українські та закордонні дослідники. Проблему репрезентують науковці факультету історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса, які розкривають тему не лише у наукових журналах, але й на сторінках у соціальних мережах [1; 2]. До того ж розширюються студентські дослідження з теми, багато хто зі студентів долучається до визначення пов'язаних з історичною пам'яттю напрямів інформаційної війни [3]. Звичайно, не завжди дослідники доходять згоди, особливо коли це стосується «спільної історії» двох країн – прикладом є різні підходи польських і українських дослідників щодо того, кого вважати героями, а кого – антигероями, і відповідно як ставитися до пам'ятників, монументальних поховань тощо [4].

Метою цієї статті є визначення значення історико-культурної спадщини, зафіксованої в нерухомих пам'ятках, у формуванні розуміння сучасними людьми історичного знання.

Основний розділ. Важливо зосередити увагу на значенні історичної пам'яті, що представлена в монументах та інших матеріальних пам'ятках, і пов'язана з найбільш масштабними подіями та суперечливими постатями української історії. Монументальний простір України формувалася та змінювалася разом із розвитком країни під впливом тривалих і суперечливих політичних, соціальних та економічних процесів: царат винищував пам'ять про Україну козацьку, більшовики замінювали символи царату на партійні, а сучасна Україна проводить декомунізацію історичної пам'яті. Внаслідок цього маємо неоднорідне, неоднозначне сприйняття історичної пам'яті з огляду на всю різноманітність пам'яток, що відображають історичне минуле. У багатьох місцях нав'язана режимами пам'ять уже стала «свою» – тому і маємо відмову земляків Л. Брежнєва прибирати монумент на його честь, який має бути демонтований за вимогами декомунізації.

Що ж призводить до подібного несприйняття нового та сповідування символів, які є анти-тезою історичним інтересам українства? Насамперед впливає історико-культурне середовище, важливим складником якого є пам'ятники. Саме воно стає одним із вирішальних чинників формування почуття до Батьківщини, духовної спільності та національно-етнічної ментальності. Усвідомлення тих, хто провів своє життя в дитинстві переважно в умовах «типового розвитку», часто не має конкретного образу своєї Батьківщини, якогось психологічного тяжіння до неї. Прихильність до своєї Батьківщини, її довгої історії та традицій, патріотизм у таких людей можуть замінити прихильність до новітніх вождів, які стають «своїми». Радянський Союз детально та скрупульозно ставився до формування вигідної для держави версії історичної пам'яті, священної та недоторканної, яка могла б (і в якомусь сенсі змогла б) пережити сам Союз [5].

Знання важливих сторінок минулого своєї країни в радянській схемі історії була під великим питанням – адже є загальносоюзна, московська версія історії. Лише окремі сторінки з історії інших народів дозволялися до вивчення і використалися (і продовжували використовуватися після розпаду СРСР) задля посилення контролю Москви над колоніями. У 1992 р. московський історик, борець за захист загально радянської (переважно – московскоцентричної) історичної пам'яті в пам'ятках культури колишнього СРСР Д. Лихачов заявив: «Хіба погано було б вислухати та обговорити доповідь “Шевченко у Петербурзі”? Він не повинен призводити до політичних розбіжностей, національного конфлікту, що переходить у ворожечу, навпаки, він має примиряти людей. Подібна доповідь про Шевченка могла б показати ставлення російського дворянства до Шевченка, такі він прожив у Петербурзі більше, ніж будь-де, і був похований там на Смоленському цвинтарі, причому похорон його виявили відносини кращої частини тодішнього російського суспільства до українського народу. На Фонд культури в обстановці лягає святий обов'язок сприяти майбутньому об'єднанню країни, відновленню культурного простору, який так радував нас раніше. Принагідно ми повинні намагатися об'єднати й усі фонди культури, які ще недавно діяли на цьому просторі, – український, естонський, литовський тощо» [6].

Проте Д. Лихачов помилявся. Пам'ять про Шевченка, яка в Радянському Союзі ще була дозволеною (з умовою концентруватися на «марксизмі» українського Кобзаря), в новій путінській Москві стала вже занадто явним проявом «українства». Тим часом в Україні ідеї, які продукував Д. Лихачов під впливом радянської ідеології, також непридатні, адже тягнуть українство до імперського центру [7]. Отже, зміни в усвідомленні історичної пам'яті можуть траплятися навіть протягом 1–2 поколінь.

Вивчення нерухомих історичних пам'яток поколіннями людей сприяють глибшому розумінню історії, набуваючи емоційної форми, доступної широкому загалу. Це сприяє не лише розумінню людьми історичного минулого, але й загальному розвитку країни. Військові реконструкції подій, які дуже популярні в останні роки, створюють візуальну та образну особливість процесу, відчуття особистої причетності для кожного учасника. Великою мірою історична пам'ять базується саме на героях і пам'ятниках, із якими люди себе ідентифікують і якими пишаються як «власними» сторінками історії. Саме тому монументальна пропаганда використовується для увічнення найважливіших подій історії, політичних партій та державних діячів. На честь партійних і національних лідерів перейменовуються міста, села, площі та вулиці, встановлюються пам'ятники [8].

Ще з початку 1990-х років Україна стала країною, в якій навколо пам'ятників точаться «війни пам'яті»: щодо пам'ятників партійним і державним діячам тоталітарного періоду, Української революції 1917–1921 рр., лідерам національно-визвольних рухів, днів пам'яті, створення Національного пантеону, перейменування вулиць і населених пунктів тощо. На рівні місцевого самоврядування приймалися рішення про демонтаж пам'ятників комуністичним діячам та подіям радянської доби. Якщо в західних областях ще в перший рік незалежності були демонтовані всі пам'ятники Леніну, то східна і південна частини країни залишилися в основному з недоторканими монументами. Пізніше, з розглядом подальших радянських репресій проти українства у публічному полі (Голодомор та політичні репресії 1937–1941 рр.), у 2007–2008 рр. в Україні було демонтовано понад 400 пам'ятників Леніну. Понад 3 000 топографіч-

них карт із географічними назвами було перейменовано. За даними держави демонтаж і перенесення пам'ятників на території областей потребує погодження з Міністерством культури і туризму України, а для пам'ятників національного значення – відповідного рішення Кабінету Міністрів України. Українська Держава зобов'язується визнавати історію національно-визвольного руху. Важливим кроком у цьому напрямі є указ Президента України від 14 жовтня 2006 року «Про дослідження та всебічне вивчення об'єктивного висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення», який, на жаль, є лише своєрідним прокламаційним документом. Напрацювання науковців не є основою для вирішення цієї проблеми, потрібен конкретний правовий захист із боку держави. Проте політична еліта також спирається на різні джерела для координації власної політичної агенди, не завжди розуміючи необхідність підтримувати історичну політику [9].

Останніми роками питання, пов'язані з історичною пам'яттю та місцями національної пам'яті, привертають велику увагу громадськості. Широке розмаїття різних типів пам'ятників опиняється в центрі дискусії. Обговорюються різні аспекти: руйнування, знесення, перенесення пам'ятників, зняття тоталітарних символів із будівель, розмалювання старих і будівництво нових багатоповерхівок тощо. У заповідних зонах будівництво пам'ятників стало предметом широкої національної дискусії (під питанням існування заповідної зони та збереження старовинного городища у Стільсько після побудови там релігійних монументів).

Деяким об'єктам надано статус пам'яток історії та культури. Відбувається знесення та перенесення пам'ятників радянської доби у новий музей, який наразі готується до відкриття. Ці питання, як і перейменування вулиць, потрібно буде вирішувати за участі громадян міста, регіону та вулиці. Водночас мають бути враховані думки представників громади, різних політичних партій та органів державної влади. Тільки збалансований підхід і толерантне ставлення допоможуть досягти миру і взаєморозуміння. Для цього необхідно визначити та створити спеціалізовані підрозділи Міністерства культури, Українського інституту національної пам'яті або інших інституцій. До складу підрозділів мають увійти консультанти, які спеціалізуються на історії, архітектурі, містечтвознавстві, містобудуванні, культурному туризмі, які можуть надавати експертні висновки [10].

Висновки. Формування історичної пам'яті має враховувати місцеву унікальність. Держава повинна мати збалансовану політику національної пам'яті, яка не просто пристосована до «пам'ятних дат і днів», а має довгострокову перспективу і належне фінансове забезпечення. Важливо наслідувати приклад посткомуністичних країн, що приєдналися до ЄС, і створити окремі сховища для зберігання пам'ятників тоталітарних періодів. Варто створити окремі приміщення для зберігання пам'яток тоталітарних періодів, Української революції, інших пам'яток України. Такий пантеон історичної пам'яті незабаром стане туристичною візитівкою та місцем паломництва туристів. У спірних питаннях враховувати загальний процес демократизації суспільного життя, в якому місцеві органи влади отримують більшу автономію, не повторювати радянської диктатури у цих питаннях.

Abstract. The work examines the role and significance of cultural heritage in the formation of historical memory, analyzes some historical and cultural objects dedicated to controversial figures of Ukrainian history. The article contains an overview of the symbolic space of Ukraine, the variety of ideologies and different approaches to the construction of the past. Historical and cultural heritage plays an important role in preserving the past, forming historical memory and national consciousness of people. Objects of cultural heritage play an important role in preserving the past, forming historical memory and national consciousness. Monuments create an important element of the cultural and ideological environment.

Keywords: historical memory, memoryspace, cultural heritage.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Паламарчук Ю. Інформаційне поле війни в публікаціях соціальних сторінок кафедр та викладачів Донецького національного університету імені Василя Стуса. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини*. Випуск 7. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 64–67.
2. Мелекесцев К. І. Джерелознавчий вимір інформаційного протистояння: про історію Грузії та України крізь призму соціальних мереж. *Zaporizhzhia Historical Review*. 6(58), С. 270–279. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-26>

3. Мелекесцев К. Тема інформаційного протистояння в дослідженнях студентів Донецького національного університету імені Василя Стуса (2020–2022 рр.). *Трансформації історичної пам'яті. Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції*. Випуск 3. 11.11.2022. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 154–158.

4. Мелекесцев К. Ініціативи та методологічні підходи українських і польських істориків щодо пошуку спільної позиції стосовно проблемних питань історії (2015–2017). Государства Центральной и Восточной Европы в исторической перспективе: сб. научн. ст. по мат. межд. научн. конф. Пинск: 24–25 ноября 2017 г. / под ред. Р. Б. Гагуа. Пинск: Полесский государственный университет, 2017. Вып. 1. Ч. 1. С. 145–150.

5. Лихачев Д. Память истории священна: интервью. *Огонек*. 1982. № 29. С. 18–20.

6. Лихачев Д. С. Язык указов мне глубоко чужд: из выступления Д. С. Лихачева на президиуме Российского фонда культуры. 1992 год. Наше наследие. 2001. № 59–60.7. Білоус П. Читаючи Дмитра Лихачова. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 41–47.

8. Бойко О. Д. Феномен соціальної пам'яті: основні концептуальні підходи до аналізу та інтерпретації. *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць*. 2013. Вип. 6. С. 65–108.

9. Про охорону культурної спадщини. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2000, № 39, ст. 333. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>

10. Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка. *HICC*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna>

УДК 327.57(477:(100-622)НАТО):355.48((470+571):477)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОЛІТИКИ НАТО ЩОДО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

С. Г. Колошко, Ю. Т. Теміров

Анотація. Стаття присвячена проблемі трансформації політики НАТО щодо України в умовах російської збройної агресії. У статті пропонується періодизація трансформації відносин НАТО–Україна, розглянуто сутність цієї трансформації та наслідки для політики НАТО щодо України. Специфіка досліджуваної теми передбачає використання системного методу для комплексного дослідження проблеми як єдиного цілого. Під час дослідження також було застосовано системний, дедуктивний та індуктивний методи, а також принцип історизму. Актуальність теми обумовлена важливістю ролі НАТО у протидії російській збройній агресії та забезпеченні безпеки і стабільності в Європі.

Ключові слова: Північноатлантичний альянс, євроатлантична інтеграція України, безпекова політика, російська збройна агресія, повномасштабне вторгнення.

Вступ. Сьогодні НАТО є впливовим гравцем на міжнародній арені, який має у своєму розпорядженні ефективні інструменти реагування на різні виклики і загрози міжнародній безпеці. Співробітництво нашої країни з Організацією Північноатлантичного Договору триває вже понад 25 років і постійно трансформується відповідно до нових обставин, однак Україна все ще не є його країною-членом. Із початком російської агресії у 2014 році відносини НАТО–Україна набули якісно нового значення, насамперед стосовно реформи сектора безпеки й оборони, розбудови оборонного потенціалу нашої держави. Уже після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року в політиці Брюсселю починається новий етап трансформаційних змін. Позиція НАТО варіювалася від неузгодженості зобов'язань щодо підтримки та готовності поступитись членством України в Альянсі Російській Федерації, до зведення до мінімуму таких поступок після вдалих контрнаступів ЗСУ на лінії фронту.

Еволюція відносин НАТО–Україна постійно привертає увагу українських науковців, які продукують дослідження в академічному і прикладному форматах. Можна виділити авторство таких робіт, які є значимими в дослідженні цієї теми: М. Алексієвєць та Л. Алексієвєць «Трансформація відносин України та НАТО в 1991–2019 рр.: історичний аспект» [1], І. Тодоров «Історичні, геополітичні та політико-правові засади співробітництва України та НАТО» [2] та Г. Шелест, В. Кравченка, Д. Шеренговського «Вісім тез від української експертної спільноти щодо стратегічної концепції НАТО-2030» [3] тощо. Із початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року трансформаційна політика НАТО щодо України набуває високої динаміки, а відповідно і гострої актуальності. Події вимагають зміни підходів та стратегій не тільки з боку Києва, але й з боку його партнерів у Брюсселі.